

Az emberbarát

Erich Fried emlékezete

„Mit gondolsz? A mennybe jutsz?” kérdezte gunyorosan mosolygva egyik látogatójától, amikor már érezte, hogy a rák hamarosan halálát okozza. „Akkor viszontlátom majd Heinrich Böllt és Rudi Dutschkét.” Az önféjú individualista, *Erich Fried* éppoly kevéssé hagyta, hogy lebeszéljék az emberi élet mélységi vonatkozásait feszegető kérdésekről, mint arról, hogy politikai ösellenségével beszélgesse. Az antifasiszta és bevallottan baloldali férfi, akinek apját a náci agyontaposták, nem kerülte azokat az iskolatársait, akik beléptek a Hitlerjugendbe; ellenkezőleg, megpróbálta meggyőzni őket az új üdvtan ostobaságáról. Az 1980-as években felkereste a börtönben a neonáci Michael Kühnent, hogy megértesse annak motívumait.

Ennek ellenére a különben oly komoly *Frankfurter Allgemeine Zeitung* a terrorista elleni hajtóvadászat csúcspontján fertőző „gyilkosköltészetet” vetett a hóbortos fickó szemére (1977. október 28.): amikor ugyanis a Vörös Hadsereg Frakció egyik különítménye 1977. április 7-én lelőtte Siegfried Buback szövetségi főállamügyészt, Erich Fried ezt alkalomnak tekintette a versírásra:

Ez a darab hús / egykor gyerek volt / és játszott / Ez a darab hús / egykor apa volt / telve szeretettel (...) Ez a darab hús / ember volt / és valószínűleg / jobb ember lett volna / egy jobb világban (...) Az iránta érzett undor / segített megkeményíteni / a szíveket (...) Már ezért sem / mondhatok igent / a halálára (...) Jobb lett volna / ha egy ilyen ember / nem hal meg / Jobb lett volna / ha egy ilyen ember / nem így élt volna.

Ama hónapok hisztérikus légkörben az ember önmagát is szabad prédává tette efféle szavakkal. A CDU brémai frakcióvezetője velősen azt javasolta, hogy égessék el Fried műveit (1983-ban Fried irodalmi díjat kap majd ugyanebben a városban). A bajor kultuszminisztérium törölte a szövegeit a tankönyvekből. Fried ellenfelei nem voltak képesek fölfogni, hogy elgondolkodtató soraival a költő meg akarta menteni a terror egyik áldozatának emberi méltóságát, azét az emberét, akinek politikai magatartását kénytelen volt megvetni.

De a baloldali dogmatikusok részéről is záporozott a felháborodott kriti-

ka, amikor a parlamenten kívüli ellenzék házi költője egy alkalommal ismét megbízhatatlannak bizonyult. Henryk M. Broder – egy német nyelvű zsidó, akárcsak Erich Fried – akkoriban már nem volt különösebben tapintatos ítéletalkotásaiban; néhány évvel később a Spiegel c. lapban úgy gúnyolódott rajta, mint valami Teréz anyán, aki a szocialista diákszövetségben szerezte kritikus tanfelügyelői tapasztalatait.

A hóhérok átlagos emberek

Aki 25 évvel Fried halála után a szerző terjedelmes művével foglalkozik – versek, rövid történetek, irodalmi pillanatfelvételek és józan politikai nyilatkozatok ezreit írta –, csodálkozva állapíthatja meg, mily kevéssé fejezik ki a valóságot az elsietetten ráragasztott címkék. Jó példa erre Erich Fried egyetlen regénye, az 1960-ban keletkezett *A katona és a lány*. Az emberbarát Fried ebben azt a már-már örült kísérletet teszi, hogy megértse a gyilkos ellenséget: Egy zsidó az amerikai hadsereg egyenruhájában tér vissza emigrációjából Németországba, és beleszeret a haláltáborok egyik halálra ítélt, egykori felügyelőjébe. A hóhérok átlagos emberek.

Amikor Fried az 1980-as években fölkereste a börtönben a neonáci Michael Kühnent, Kühnen 22 éves volt, és négy évre ítélték el náci propaganda terjesztéséért. Az antifasiszta Fried felháborodott ezen: „Meggyőződésem, hogy e propaganda minden egyes lapját gyűlöltem volna, de egy 22 éves fiatal négy évre ítélni olyan propagandaanyag terjesztése miatt, amelyben ostoba módon hitt, ez semmit sem hoz a konyhára. (...) Csak megkeményíti őt, és mártírrá teszi hívei szemében. (...) Ő is ember, akit nagyon is meg lehet szólítani abban a pillanatban, amikor emberiségbe és emberszeretethez botlik.” – Naív illúziók? Aligha, mert e beszélgetés után Kühnen meghatottan jelentette ki: „A hatmillió zsidó meggyilkolása stimmel. Erich Fried mondta ezt, és ő nem hazudik.”

Fried azon mélyenszántó kérdezők közé tartozott, akik bűnnek tartották, ha lakai „a késői születés kegyelmével” hivalkodott. „Ne szokjak hozzá” – ezt a címet adta köszönetét kifejező

beszédének, amikor 1983-ban megkapta a Brémai Irodalmi Díjat.

Emlékezni akarok / mindenre, amit elfelejtenek / mert nem menthetem meg magamat / anélkül, hogy ne emlékeznék. / Sem magamat, sem gyermekeimet.

Röviddel azután, hogy 1938-ban apja rettenetes halált halt egy Gestapo-kihallgatás során, a 17 éves Erich Belgiumon keresztül Angliába menekült. Londonban kétségbeesetten próbált vízumot szerezni anyjának és nagyanyjának, barátoknak és ismeretleneknek, akik még életveszélyben forogtak Németországban. Nyomornegyedek bontásra ítélt házaiból kitepte az ólomcsöveket, elcipelte őket egy használtfém-kereskedőhöz, s a pénzen kusza utakon megvásárolta az áhított kiutazási engedélyeket. Pontosan megszámlolta: 73, azaz hetvenhárom embert tudott így megmenteni a haláltáborból. De miért nem többet? Ő miért maradt életben, és mások miért nem?

Ne gratuláljatok nekem / ehhez a szerencsééhez / hogy élek / Mit ér az élet / ennyi halál után? / Miért viseli / az ártatlanság felelősségét?

Vietnam és Stammheim

Az emberek iránti szeretetből lett és maradt Erich Fried politizáló, pártos, dacos és akadémikus ember. Az 1960-as években ismertté, kiemelkedővé és már gyűlöltté is tették dühös Vietnam-versei. Fried nem tudta elhinni, hogy az amerikaiak számára a szabadság és a demokrácia eszménye volt a tét, amikor napalm-bombákat dobtak Vietnamra, és megkínózták a foglyokat:

Húst főznek / kétféle módon / Vagy lassan, napalmmal / vagy gyorsan, benzinnel / Az utóbbi barbárságnak számít / az előbbi nem (...) Való igaz, hogy / gyerekeket / szerfelett kelletnül / ölünk meg / Előnyben részesítjük / apjuk és anyjuk megölését.

A terroristahisztériával folytatott vitája aztán végképp vörös agitprop-költővé pécselette. Nem lehetett eltéríteni attól, hogy kétségbe vonja, hogy Ulrike Meinhof öngyilkos lett Stammheimben. „Nagyszerű embernek” tartotta Meinhofot mint újságíró, és mély szomorúsággal töltötte el, hogy „a kétségbeeséstől eltévesztette a mértéket”, ahogyan fogalma-

zott. De amikor egy tekeklub köteleket küldött Stammheimbe, és az ott börtönben ülő terroristákat felkérte, hogy akasszák föl magukat, majd egy marburgi adótanácsadó „a rokon érzelmű adófizetők nevében” gyászjelentésben mondott köszönetet Ulrike Meinhofnak azért a döntéséért, hogy megválnak az élettől, Erich Fried számára világos lett a végkövetkeztetés: ez „ugyanaz a szadizmus”, amely lehetővé tette Hitler rémtetteit.

Ugyanakkor azonban Fried nem fáradt bele abba, hogy óvja militáns barátait: nehogy kritikátlanul átviigyék a városi gerillákról alkotott elképzelést a Harmadik világ felszabadítási harcáról Nyugat-Európára. Lemondott a BBC-nél politikai kommentátorként betöltött biztos állásáról, mivel az adó túlságosan elhamarkodottan állt rá a hidegháború irányvonalára. A kelet-berlini Humboldt Egyetem jó jövedelmet kínáló ajánlatát pedig azért utasította el, mivel idegenkedett a sztalinistáktól. Inkább megelégedett a segédmunkáisi éhbérrel ez az önfejű individualista, aki sikraszállt a liberális szocializmusért, és elítélte a berlini fal fölépítését – és akinek a verseit hamarosan már csak név nélkül nyomtatták ki az NDK-s olvasókönyvekben.

Amikor az a veszély fenyegetett, hogy az emberi jogokért, a szabadságért, a forradalomért folytatott küzdelemben maga az ember bukik el, akkor Fried egy irgalmasság nevű erény ódivatú prédikátorává vált. Amikor a hatnapos háborúban az izraeli hadsereg is elkövette a háborúban szokásos rémtetteket, a győzelem után kétségbeesetten kérdezte zsidó testvéreitől: *Amikor üldöztek minket / egy voltam közületek. / De hogyan maradhatok az / ha ti üldözőkké váltok?*

„Hány ajtaja van az életednek?”

Újból és újból izgatták az emberi élet mélységei, a mélyreható egzisztenciális kérdések, amelyek persze mérföldnyi távolságra voltak a megütközés divatos kultúrájától, s annak visszavonulásától a magánéleti kényeskedésbe: *Milyen nagy az életed? / Milyen mély? / Mibe kerül neked? / Meddig fizetsz? / Hány ajtaja van? / Milyen gyakran / kezdél új életet?*

Erich Fried nem hitt a személyes Istenben. De minden idegszálával zsidónak érezte magát. Föltette azokat a kérdéseket, amelyeket vallásos emberek tesznek föl, osztotta azok vágyakozását egy igazságos világra, és akár csak amazok, ő sem akart megfede-

kezni az elhunytakról, és hozzájuk hasonlóan kereste az élet végső értelmét, és azt a főumot, amely szavatolja az emberi méltóságot és szentesíti az igazságosságért folytatott küzdelmet.

Úgy hangzik, mint egy rossz regényből vett sablon: 1938-ban, amikor Angliába menekült, a tizenhét éves fiatal ember útipoggyászában három könyv volt: egy német-angol szótár, Goethe Faustja és a Biblia. És amikor megkérdezték tőle, melyik könyv volt rá a legnagyobb hatással, akárcsak Brecht, ő is a Bibliát nevezte meg. Apja, egy nem éppen hithű zsidó, mulatott a kis Erichen, amikor az már az elemi iskola első osztályában falta az imakönyveket és a haszid legendákat; tudós fiának gyöngéd csúfolódással a „Zock rabbi” gúnynevet adta, bármit jelentsen is ez.

Verseiben Fried szívesen használ bibliai idézeteket, de egyáltalán nem fokozza le kartotékdobozzá a jámbor történeteket. Belebocsátkozik a bibliai gondolatmenetekbe, és persze gyakran folytatja őket szokatlan módon, elhagyja a szentírás-magyarázat kitaposott útjait, tiszteletlenül beszél Istenről, kétségbe vonja a vallásos bizalom értékét – de nem tartja értelmetlennek, hogy erről beszéljen. Szembenéz a hívő magatartás kihívásával, érzékeny antennája van arra a provokációra, amely a bibliai történetekben rejlik.

A testvérgyilkos Káinról és Ábrahám vendégbarátságáról szóló ősi hagyományokat izraeli honfitársai modern politikájához intézett kínos kérdésként értelmezi: *Ábrahám meghajlását / amellyel házába hívta / a vándorokat / még ma is / felfedezhetjük / de nem a mi köreinkben.*

„Egyfajta ellenségszeretet”

Az 1940-es évek végén verset írt arról a római századosról, akit őrségbe állítottak Jézus keresztjéhez, és aki bajtársaival sorsot vetett a Názáreti köntösére. A vers címe: *Ima a centurióért: Aki megnyeri / köntösömet / az sebzett meg / Most egy mozdulattal / magára veti köntösömet / és többé / nem tekint vissza / Elviszi a köntöszt a nőkhöz / hogy megörvendeztesse magát / és megszabaduljon a rettegéstől / Atyám, engedd, hadd örüljön / a céda nők körében / és szabadítsd meg / az iszonyattól / Atyám, ne vess átkot / leplemet hordó testvéremre!*

Természetesen kitalált dolog, amit Fried itt a Megfeszített szájába ad, de pontosan beleillik abba a Jézus-képbe, amelyet az evangélisták rajzolnak meg. Fried szövegeiben ismételt

fölbukkannak olyan fogalmak, mint a botrány, kétség, véték, részvét, és olyan bibliai alakok, mint Káin és Ábel, Mózes vagy Heródes; átvesszi, és elidegenítve továbbszövi a bibliai elbeszéléseket. De olykor egészen közvetlenül, elfogulatlanul hivatkozik a Szentírára, például az ellenségszeretetre – ami nem éppen kedvelt témájuk a harcos baloldaliaknak. Erich Friedet ez annyira foglalkoztatta, mint semmi más. Számára a gyakorlati ész parancsa volt az ellenségszeretetre, mert a gyűlölet és a bosszú mindig csak irtózatot következményekkel jár – de azt az erényt is jelentette, amelynek gyakorlásától válik egyáltalán emberré az ember.

Egy évvel halála előtt az Egyfajta ellenségszeretet címet adta ezeknek a soroknak: *Részvétellel lenni / azok iránt is / akikben a fájdalom / rosszformán / semmi helyet / nem hagyott / a részvétnek.*

Teljesen nyilvánvaló, hogy Erich Fried nemcsak irodalmi ösztönzésekre lelt a zsidók és a keresztények szent könyveiben, hanem válaszokat is remélt tőlük az őt szorongató létkérdésekre: *Hogyan lehet kitörni az erőszak és a gyűlölet ördögi köréből? Minek kell történnie ahhoz, hogy az emberek jobbakká és a társadalmi struktúrák igazságosabbakká váljanak? Mi teszi olyan vonzóvá a rosszat? Mi teszi az embert olyan erőssé, hogy minden nyomasztó tapasztalat ellenére sem hajlandó megválni a küzdelem bátorságától?*

Én élek, élj hát te is! (...) / Élet! Ölni nem akarni! / Élni annyi mint / szembezállni a halállal / (...) Élni az árral szemben / élni a gyűlölettel szemben / Nem az ellenség a halál / hanem a halál az ellenség.

Amikor 1988-ban, 67 évesen közelíteni érezte halálát, minden felindultságot nélkülöző higgadtságával lepte meg környezetét. Vajon mi marad meg? – kérdezte, és elhatározta, hogy összekapcsol néhány gondolati szálát: *Hölderlin néhány strófáját a Marseillaise-zel / Hegel és Marx / vagy Bloch és Schönberg mondatait / a közeli erdőből fújó őszi széllel / vagy néhányval ama szavak közül / melyeket a zsidó Názáreti Jézusnak / tulajdonítanak / Közbe-közbe képek / Rosa, Ulrike, Rudi / Romero érsek, Che / a névtelenek árnyai / Auschwitz füstje / és Hirosima fényárja / Szavak maradnak, érzések, gondolatok / tudás és félelem / Megmarad a düh és az ellenállás / és semmi nyugalom.*

Christian Feldmann